

Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri

Tevfik Temelkuran*

Takvim

Zamanın gün, hafta, ay, yıl ve yüzyıl gibi uzun süreli dönemlere bölünmesi ve bu bölümlerin belirli bir düzen içinde sıralanmasına yönelik sistemlere verilen ortak isimdir. Olaylar arasında kronolojik bağlantı kurulmasını sağlar. Bütün takvimlerde aynı olan bazı standart birimler vardır. Takvimlerin temel hesap birimi gündür. Gün, zamanın doğal bir bölümüdür. Dünya'nın kendi eksenini etrafında bir tam devri sonucu meydana gelen gündüz ve gecelerin (gün) tekrarı, yer-yüzündeki hayata daima yön vermiş periyodik bir olaydır. Bu bakımdan her devirde ve her toplumda gün uzunluğu ortak zaman birimi olarak alınmıştır. Zaman kavramı, genel olarak gök cisimlerinin düzenli hareketinden elde edildiği için, çok eski çağlardan beri insanlar gökyüzü gözlemlerine önem vermişlerdir. Bundan dolayıdır ki Astronomi (Kozmografya, Hey'et) en eski bilim dallarından biri olarak kabul edilmektedir.¹

Türklerin, takvimi çok eski zamanlardan beri kullandıklarını tarihî araştırmalar göstermektedir. Eski Türk kavimlerinin kullandıkları takvimin esasları hakkında bize aydınlatıcı bilgiler verecek belgelere pek

rastlanmamıştır; ancak Türklerin, Kozmografya ilmi ile uğraştıkları ve yeni buluşlar sonunda, kullanmış oldukları eski takvimler üzerinde ilme ve gerçeğe en uygun şekilde düzeltmeler yaptıkları bilinmektedir. Yapılan araştırma ve incelemelere göre Türklerin kullandıklarını tespit edebildiğimiz başlıca takvim çeşitleri hakkında aşağıda ana hatlarıyla açıklamalarda bulunulmuştur:

Oniki Hayvanlı Takvim

Eski Türk takviminde, dünyanın yaratılışı başlangıç olarak kabul edilmiş ve takvim şu bölümlere ayrılmıştır:²

1. Dünyanın yaşı 3.600.000 "yıl" dir.
2. 3.600.000 yıl: 360 "ven" dir.
3. 1 ven: 10.000 yıldır.
4. 12 yıl: 1 "devir" dir.
5. 1 yıl: 12 "ay" dir.
6. 1 ay: 4 "hafta", 30 "gün" dür.

Bu takvim sisteminde gösterilen zaman bölümlerinden en önemlisi "devir" dir. Türkler, olayların tarihlerini devirlere göre kaydetmişlerdi. Bir devir'i meydana getiren on iki yıla ayrı ayrı ad vermişlerdir. Bu yıl adları çeşitli Türk kavimlerinde bazı değişikliklere uğramışsa da aralarında çok yakın benzerlikler vardır. Bu takvim sisteminde her bir yıla bir hayvan adı verilmiş olduğundan adına "Oniki Hayvanlı Takvim" denmiştir.³

Türklerin Oniki Hayvanlı Takvim'i kullandıklarına dair en sağlam belgeler "Orhon Bengü" taşlarıdır. Bu takvimi Türklerden başka Moğollar, Çinliler, Hintliler, Tibet ve Hindi-Çin'i kavimleri de zaman zaman

(*) Dr., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi / Türkiye

(**) Türkler Projesi, 3. Cilt, s. 434 den alınmıştır.

(1) *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c. 20, s. 353; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1956, c. III, s. 387; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c. I, s. IX.

(2) Ruza Nur, *Türk Tarihî*, c. XII, s. 239.

(3) *İslâm Ansiklopedisi*, "Türkler, ç) Zaman hesabı", Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, c. 12 / 2, s. 258; Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941; Ruza Nur, *Türk Tarihî*, c. XII, s. 239.

kullanmışlardır. “Orhon Bengü” taşlarında yazılmış olan olayların Oniki Hayvanlı Takvim’e göre tarihlenmiş oldukları görülmektedir.

Bu takvimin Göktürklerden çok daha önce de Türk kavimlerinde kullanıldığına dair kayıtlar bulunmuştur; ancak Göktürklerin kullandıkları tarihlerdeki isimler Oniki Hayvanlı Takvim’de kullanılan isimlerin tamamen aynı değildir; bazı isimlerin daha eskiye ait olması, söz konusu takvimin Göktürklerle sonradan geçmiş olduğunu göstermektedir.

Göktürklerden sonra Uygurlar da Oniki Hayvanlı Takvim’i kullanmışlar. Uygurların kullandıkları Türklere has takvime, diğer ulusların kullandıkları takvimlerin etki ettikleri anlaşılmaktadır. Uygurlara ait belgelerde bazı Çin deyimlerine rastlanmaktadır. Çin kaynaklarında Kırgızların da Oniki Hayvanlı Takvim’i kullandıklarına dair kayıtlar vardır; halbuki Kırgızlara ait belgelerde on iki hayvanlı tariflenmeye rastlanmamıştır. Bu sebepten Kırgızların, bu takvimi resmî işlerde değil de günlük işlerde kullanmış oldukları düşünülmektedir.

Türkler, İslâmiyeti kabul ettikten sonra da Oniki Hayvanlı Takvim’i kısmen kullanmışlardır. Uygurların, Gaznelilerin, Oğuzların bu takvimi kullandıklarına dair bazı kaynaklarda bilgilere rastlanmaktadır; fakat Türk kavimlerinin Oniki Hayvanlı Takvim’i devletin resmî işlerinde kullandıklarına dair herhangi bir belgeye rastlanmadığı söylenmektedir.⁴

Oniki Hayvanlı Takvim’de bir “devir”i meydana getiren yıl adları şu şekilde sıralanmıştır:⁵

1. Sıçgan (Sıçan), 2. Ud (Öküz), 3. Bars (Pars), 4. Tavışgan (Tavşan), 5. Lu (Ejder), 6. Yılan (Yılan), 7. Yönd (Kısrak), 8. Koy (Koyun), 9. Biçin (Maymun), 10. Taguk (Tavuk), 11. İt (Köpek), 12. Tonguz (Domuz).

Yılların her birine bu şekilde bir hayvan adının verilmesinin nedenleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerin en çok üzerinde durulanı, o yıllarda meydana gelen olayların hayvanların karakterleri ile ilgili olmasıdır. Örneğin; sıçgan yılında kan dökme ve karışıklık çok olur, halk böcek gibi hayvanlardan çok zarar görür, hırsızlar çoğalır, kış uzun sürer. Ud yılında: harp çok olur, havalar çok değişiklik gösterir, hastalıklar ve baş ağrıları artar vb... Bunun yanında bu yılların çeşitli zamanlarında doğanlar ayrı ayrı karakterlere sahip olurlar. Yine bir hikâyeye göre; bir Türk hükümdarı, savaş yapılacak yılları bilmek için zaman tayini yapmak istemiş ve her bir zaman bölümüne bir ad vermeyi düşünmüştür. Bunun için de dağlardan çeşitli hayvanları bir ırmağa doğru sürdürür; kendisi de ırmağın kenarında durur ve ırmaktan geçen hayvanların isimlerine göre yılları adlandırır. İlk geçen hayvan Sıçgan, ikincisi Ud, üçüncüsü Bars ... olmuştur. Tabii bu hikâye gerçeğe pek yakın olmamaktadır.

Oniki Hayvanlı Takvim’e göre aylar sadece sayılara göre adlandırılır. Yalnız birinci ve on ikinci ay adları değişiktir. Şöyle ki:

1. Aram ay (Birinci ay), 2. İkinc ay (İkinci ay), 3. Üçünc ay (Üçüncü ay), 4. Törtinç ay (Dördüncü ay), 5. Beşinc ay (Beşinci ay), 6. Altınç ay (Altıncı ay), 7. Yitinc ay (Yedinci ay), 8. Sekizinç ay (Sekizinci ay), 9. Dokuzunç ay (Dokuzuncu ay), 10. Onunç ay (Onuncu ay), 11. Bir yirminç ay (On birinci ay), 12. Çakşaput ay (On ikinci = Oruç ayı).

Bir deviri meydana getiren on iki yıl adları Türklerden başka Çinliler, Japonlar, Tibetliler, Acemler tarafından da kendi dillerine çevrilmek suretiyle kullanılmıştır. On iki yıllık bir devir şekli Türklerden başka hiçbir ulusun takviminde bulunmaması bakımından ayrıca bir özellik kazanmaktadır.

(4) Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.

(5) Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941; Ruza Nur, *Türk Târihi*, c. XII, s. 241.

Türklerde, on iki yıllık devirden ayrı olarak altmış yıllık bir devir sistemi daha vardır; ki bu devirin adları on iki yıla ait olan hayvan adlarına kutsal sayılan maddelerin adları eklenerek konmuştur: Sıçgan-Demir, Sıçgan-Ateş, Bars-Demir... gibi. Türklerde, İslâmlığı kabul edip yeni bir takvim şekline geçilinceye kadar kullanılmış olan takvimlerde gün adlarına rastlanmamıştır.

Türk takviminin yapılması çok eskilere gitmektedir. Milattan çok önceye ait olan Türk takvimi, zaman zaman çeşitli Türk kavimleri tarafından düzene sokulmuş ve noksan kısımları tamamlanmıştır.

Celâlî Takvimi

Selçuklu Türklerinde esas adı Celâled-din Ebu'l-Feth olan Melikşah I.'in hükümdarlığı (1072-1092) zamanında, içlerinde matematikçi ünlü şair Ömer Hayyam'ın da bulunduğu bir kurula eski İran takvimini teknik hesaplara göre düzenlemeleri görevi verildi. Kurul, daha önce kullanılan takvimlerin düzeltilmesi yerine, yeni bir takvim düzenlemeyi uygun buldu ve düzenlenen yeni takvime hükümdarın adına nispetle "Celâlî Takvimi" denildi.

Bu takvim, Dünya'nın Güneş etrafında dönmesi esası üzerine tertiplenmiştir. Yılbaşı "Nevruz" (Yenigün)'dur. Takvimin başlangıcı Milâdî 1074'tür (Hicrî 467) ki Melikşah'ın Anadolu fethine giriştiği olay başlangıç olarak alınmıştır.⁶ Celâlî Takvimi'ne göre⁷ bir yıl: 365 gün, 5 saat, 49 dakika, 15 saniye ve 48 salise olup on iki aya bölünmüştür. Her ay otuz gündür. Adi yıllarda 5, kebişe (artık) yıllarda 6 gün yıl sonlarına eklenir. Kebişe yılların sekizincisi kebişe sayılmayarak adı yıl gibi hesaplanır. Bu şekilde 130 yılda 32 defa kebişe olacağı yerde 31 kebişe olmakta ve bir gün kazanılmaktadır. Bu takvim kozmografya ilmine son derece uygun bir şekilde hesaplanmıştır. Gregoryen takviminden beş yüz yıl kadar önce düzenlenen Celâlî Takvimi mevsimlere en uygun olan ve doğru tarihlendirilen

veren en az yanlışlıkların ilk uygulamasıdır. Ayların otuz gününün her birinin ayrı adı vardır. Her ayın adının sonuna ay anlamına gelen "mah" kelimesi eklenmektedir. Sırasıyla on iki ayın adları şöyledir:⁸

1. Fer verdin-mah, 2. Ürdibehişt-mah,
3. Hordâd-mah, 4. Tir-mah 5. Mordâd-mah,
6. Şehriver-mah, 7. Mihr-mah, 8. Aban-mah,
9. Azer-mah, 10. Dey-mah, 11. Behmen-mah, 12. İsfendârmâz-mah.

Ayların 30 gününe ve artı beş güne de ayrı ayrı ad verilmiştir. Günlerin adının sonuna da gün anlamına gelen "rûz" kelimesi eklenerek söylenmektedir. Şöyle ki:⁹

1. Ormuz, 2. Behmen, 3. Ürdibehişt,
4. Şehriver, 5. Esfendârmâz, 6. Hordâd,
7. Mordâd, 8. Dibadur, 9. Azer, 10. Aban,
11. Kam, 12. Mahr, 13. Tir, 14. Çuş, 15. Dibamaher, 16. Meh, 17. Seruş, 18. Reş,
19. Fer verdin, 20. Bahran, 21. Ram, 22. Bed,
23. Dibadin, 24. Dey, 25. Erd, 26. Aştad,
27. Osman, 28. Ramyad, 29. Maresfend,
30. Aniran.

Artı beş günün adları: 1. Ahnud, 2. Aşnud, 3. Esfendermez, 4. Vahşet, 5. Heşu-neş.

Osmanlı döneminde devletin resmî takvimleri olan "Müneccimbaşı takvimleri" Celâlî takvim sisteminde düzenlenmiştir. Türklerin Müslüman Arap ülkelerini fetihlerinden sonra Hicrî takvimin kabul edilmesi sebebiyle Celâlî Takvimi yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰

(6) Rıza Nur, *Türk Tarihi*, c. XII, s. 250; "Bu takvimle ilgili en eski kaynak olan Uluğ Bey Ziyi'nde, takvim başlangıcı, 15 Mart 1079, Hicrî 9 Ramazan 471 Cuma günü öğle vakti güneşin Koç burcuna giriş zamanı olarak gösterilmektedir": Bk. Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c. I, s. XXI.

(7) Fevzi Kurtoglu, *Tarih Yılları*, İstanbul 1936, s. 50.

(8) Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c. I, s. XXII.

(9) Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c. I, s. XXII.

(10) Geniş bilgi için bk. H. Suter, "Celâlî, Calâlî takvimi", *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, c. III, s. 59-60; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, c. III, s. 389; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c. I, s. XXI-XXIII.

Hicri-Kameri, Hicri-Şemsi Takvim Sistemleri

Hicrî takvim, İslâm devletlerinin resmî takvimi olup Hazret-i Ömer tarafından kabul olunmuş ve Hazret-i Muhammed'in (SAV) Mekke'den Medine'ye hicret (göç) olayı başlangıç olarak kabul edilmiştir. Bu takvimde ayın hareketi esas olarak alındığı için diğer bir ifade ile bu sisteme Hicrî-Kamerî Takvim de denilmiştir. Ayların tek sayıda olanları 30 gün, çift sayıda olanları 29 gün olarak kabul edilmiştir. Hicrî-Kamerî tarihin başlangıcı Milâdî 24 Eylül 622 olup 13 Rebî'u'l-evvel'e rastlamaktadır. Bu tarih Hicrî târihin birinci günü olarak kabul edilmiş ise de yılın ilk ayı Muharrem ayı olarak bırakılmıştır. Hicrî-Kamerî yıl 354 veya 355 gündür. Hicrî-Kamerî yıl ile Milâdî yıl arasında günden biraz fazla fark görülür. Bu sebeple Hicrî-Kamerî yıla ait aylar Milâdî yıl aylarına göre devamlı değişiklik gösterir. 36 yılda bir bu değişiklik ortadan kalkar.

56

Osmanlı Türkleri döneminde XVII. asrın ikinci yarısına kadar gerek devlet işlerinde ve gerek el yazması kitaplarda hemen hemen Hicrî-Kamerî takvim sistemi kullanılmıştır. Hicrî-Kamerî takvimde, bir ay; 29 gün, 12 saat, 44 dakikadır. Bir sene ise 354 gündür. Bu hesaba göre Hicrî-Kamerî senede yukarıda açıklandığı gibi bir ay 30 gün, diğer ay ise 29 gün olarak kabul edilmiştir. Her ayda terk edilen 44 dakika, senede 528 dakika ve bu da 8 saat 48 dakika eder ki böylece her 33 senede 11 günlük bir fark meydana gelir. Hicrî-Şemsi sene ise 365 gün 5 saat 49 dakika olduğundan her iki sistemin arasında 10 gün 20 saatlik bir fark vardır.

Hicrî-Kamerî Takvime göre aylar yazışmalarda tam olarak yazıldığı gibi kısaltılmış rumuzlar halinde de kullanılmıştır. Her ayın kısaltılmış bir rumuzu olup, her üç aya da birer rumuz verilmiştir. Devlet, maaşlı hizmetlilerine üç ayda bir aylık verdiği için her üç aya "ulufe" ayı adı denilmektedir. Şöyle ki:

Ay adları	Gün sayısı	Kısaltılmış İşareti	Ulufeler
Muharrem	30	M	
Safer	29	S	Masar
Rebî'u'l-evvel	30	RA	
Rebî'u'l-âhir	29	R	
Cumâde'l-'ülâ	30	CA	Recec
Cumâde'l-âhire	29	C	
Receb	30	B	
Şaban	29	Ş	Reşen
Ramazan	30	N	
Şevval	29	L	
Zilka'de	30	ZA	Lezez
Zilhicce	29-30	Z	

Ayrıca yine devlet işlerine ait resmî belgelerde gün sayısı gösterilmeksizin aşağıdaki deyimlerin kullanıldığını görüyoruz:

Gurre	=Ayın ilk günü için.
Evâil	=Ayın 1-10. günleri arası için.
Evâsit	=Ayın 11-20. günleri arası için.
Evâhir	=Ayın 21-30. günleri arası için.
Selh	=Ayın son günü için. ¹¹

Günlerin başlangıcı pazar günü olup, haftanın yedi günü için bugün kullandığımız gün adlarının Osmanlı Devleti'nin resmî belgelerinde ve yazma eserlerde Arapça ve Farsça olarak aşağıda gösterildiği gibi değişik şekillerde kullanıldığını görmekteyiz:

	Farsça	Arapça
1. Pazar	=Yek-şenbih (Bazar)	=Yevmi ahad
2. Pazartesi	=Dü-şenbih (Bazar ertesi)	=Yevmi sânî
3. Salı	=Se-şenbih	=Yevmi sâlis
4. Çarşamba	=Çehar-şenbih	=Yevmi râbî'
5. Perşembe	=Penç-şenbih	=Yevmi hâmis
6. Cuma	=Yevm-i cum'a	=Yevmi cum'a (Cem')
7. Cumartesi	=Şenbih	=Yevmi sebt (Cem' ertesi)

Ayrıca Milâdî Mayıs ayının 6'sına (Rumî = Malî Nisan ayının 23'üne) rastlayan günün "Rûz-ı Hızır" (Hıdırellez); Milâdî Ekim ayının 26'sına (Rumî = Malî Teşrin-i sânî = Kasım) ayının 9'una rastlayan günün de

(11) Geniş bilgi için bk. B. Carra De Vaux, "Hicret. Hicra", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, 5. cilt, s. 476-477; Faik Reşit Unat, *Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Genişletilmiş Dördüncü Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974, s. IX-XVI; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c.I., s. XVII-XXI; Tevfik Temelkuran, "Türklerin Kullandığı Takvimler ve Batu (Miladi) Takvimin Kabulü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün / Bugün / Yarın*, Mayıs 2000, sayı 40, s. 45-53.

“Rûz-ı Kasım” olarak adlandırıldığını görüyoruz.¹²

Mâlî (Rumî) Takvim

Hicrî-Kamerî takvimin bu şekilde değişiklik göstermesi ve yılbaşının aynı zamanlara denk düşmemesi devletin mâlî işlerinde bazı aksaklıkların meydana gelmesine yol açıyordu. Devletin mallarına ait vergilerin alınmasında ve devlet işlerinde çalışanların aylıklarının verilmesinde önemli zorluklarla karşılaşılmaktaydı. Bu güçlüklerin önüne geçilebilmesi için Defterdarlar (Eski Maliye Bakanları) çeşitli zamanlarda takvim düzeltmeleri ile uğraşmaktaydılar. Sultan IV. Mehmet, Sultan I. Mahmut ve Sultan III. Selim zamanlarında bu konu üzerinde ciddi bir şekilde çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların sonunda 1697 yılında Defterdar Morali Osman Efendi tarafından yeni bir takvim sistemi geliştirildi ve adına Mâlî (Rumî) yıl denildi ki bu da ayrı bir takvim sistemi olarak ortaya çıkmış oldu.

Devletin mâlî işlerinde kullanılmak üzere 1790 (H.1205) târihinden itibaren kışmen; 1840’tan sonra ise resmen kullanılmaya başlanılan Mâlî Yıl sisteminin başlangıç ayı Mart olduğu için bu sisteme ayrıca Rumî târih de denilmiştir. Şemsî (Dünya’nın Güneş etrafındaki hareketine göre) aylar hesabına uyularak yürütülmüştür. Mâlî sene ile Milâdî sene arasında 584 senelik bir noksanlık olduğu gibi aylar arasında da 13 günlük bir fark vardır. Bu tarih şeklinin resmî ve ilmî bir değeri olmamakla beraber bugün hâlâ takvimlerde Rumî sene adıyla yer almaktadır.

Mâlî yıl, Hicrî-Kamerî yıllara göre sayılmakta ve Mart ayının birinci gününe rastlayan Kamerî yıla göre tespit edilmektedir. Her Mâlî yıl, Milâdî tarihe göre ilk on ay bir, son iki ayı ertesi yıla geçen iki yıla karşılık olarak düşer.

Kamerî takvim esasına göre ise Hicrî yılların kısalıkları dolayısıyla yaklaşık olarak

her 33 yılda, tam bir yıl mâlî yıldan ileri gider. Bunun için mâlî yıldan her 33 yılda bir Hicrî yılın düşülmesi esas kabul edilmiştir. Bu şekilde atlanan yıllara “sıvışık” (artık) yıl denmiştir.

Mâlî tarih sistemi Osmanlı Devleti için hiç de faydalı olmamış, sık sık aksaklıkların meydana gelmesine sebep olmuş ve bunun için çeşitli zamanlarda mâlî işlerde düzeltmeler yapmak zorunda kalınmıştır.

Mâlî (Rumî) Takvim sisteminde ay adları; Mart, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Teşrin-i evvel veya Birinci Teşrin (Ekim), Teşrin-i sâni veya İkinci Teşrin (Kasım), Kânûn-ı evvel veya Birinci Kânûn (Aralık), Kânûn-ı sâni veya İkinci Kânûn (Ocak), Şubat olarak adlandırılmıştır. Ayların gün sayıları Mîlâdî Takvim ay sayılarının aynıdır.¹³

Miladî (Gregoryen) Takvimi

M.Ö. 46 yılında Roma Kralı Julius Caesar’ın zamanında uygulamaya konulan ve Jülyen Takvimi adı verilen takvim sisteminde dönencel yıl, yani güneşin hareketi esnasında ilkbahar noktasından art arda iki geçişi arasındaki süre esas alınmıştır. Sisteme göre yıl uzunluğu yaklaşık 365.25 gün = 365 gün 6 saattir. Mart ayından itibaren on bir ay dönüşümlü olarak 31 ve 30 gün, son ay olan Şubat ayı üç yıl 28 gün, dördüncü yıl ise 29 gün olarak kabul edilmiştir. Bu hesaba göre yıl sayısı dörde bölünebilen bütün yıllar artık yıl kabul edilmiştir.

M.S. 1582’de Papa XIII. Gregorius, Jülyen takviminde belirlediği hataları düzelterek yeni sistem geliştirmiştir. Bu sisteme göre Güneş’in ilkbahar noktasından geçiş tarihi M.S. 325 yılındaki durumuna getiril-

(12) M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, c. III, s. 59-60.

(13) Tevfik Temelkuran, “Türklerin Kullandıkları Takvimler ve Batı (Miladî) Takvimin Kabulü”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, Mayıs 2000, sayı 40. s. 45-53; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, c.I, s. XXIII.

miş; M.S. 1582'de 11 Mart'a rastlayan Güneş'in ilkbahar noktasından geçiş tarihi M.S. 325'teki ilkbahar noktasından geçiş tarihi olan 21 Mart'a alınmıştır. 4 Ekim 1582'de resmen yürürlüğe giren bu takvim sistemi on gün ileri alınmış ve ertesi gün 15 Ekim 1582 olarak kabul edilmiştir. Daha sonraları 1 Ocak yılbaşı olarak kabul edilmiş, yıllar da İsa'nın doğumu 0 (sıfır) sayılarak doğum günü anlamına gelen Milat'tan önce (M.Ö.), Milat'tan sonra (M.S.) diye söylenmeye başlanmıştır. Bundan dolayı da Gregoryen takvimi "Miladî Takvim" adıyla da ifade edilmektedir.¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmî işlemlerde kullanmış olduğu Miladî takvim sisteminin resmen kabul edilmesine kadar Türkler tarafından kullanılmış olan takvim sistemleri hakkında kısa bilgiler verilmeye çalışıldı.

58 Miladî takvim sisteminin kabulünden önce kullanılan Hicrî-Kamerî ve Rumî takvim sistemlerinde değişiklik yapılmasının ve Miladî takvim sisteminin kullanılmasının kabulünü zorunlu kılan sebeplerin en önemlisi mâlî işlemlerde karşılaşılan güçlükler ve zaman zaman meydana gelen karışıklıklardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ilişkilerini arttırmaya başlamasından sonra Avrupa devletleriyle yapılan ticarî işlemlerde sıkıntılar ve güçlükler daha da artmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında devletin bütçesi yok denecek kadar azalmış ve dış yardımlara ihtiyaç duyulmuştu. Devletin gelir ve giderlerinin hesaplanması ve düzene konulması, Avrupa'da kullanılan takvim ile Osmanlı Devleti'nin kullandığı Malî takvim arasında karşılaştırmalar yapılması zorlu ve uzun hesaplamaları gerektirmekteydi.

Yukarıda ana hatlarıyla belirtilen sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti hükûmet yetkilileri 1915 (H.1334) yılı Mart ayında, kullanılmakta olan takvim sisteminin Batı (Miladî) takvim sistemine göre düzenlenmesi için bir kanun tasarısı hazırladılar.¹⁵ Bu tassa-

riya göre; Osmanlı Devleti resmî işlemlerde Batı takvimini kabul edecek ve 1915 yılı Aralık ayının 19. günü 1916 yılı Ocak ayının başlangıcı sayılacaktır. Tasarı 30 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan (Millet Meclisi)'a gönderilmiş, adı geçen mecliste tasarı üzerinde görüşmeler sürdürülmekte iken hükûmet tasarımı acele olarak geri çekmiştir.¹⁶ İşte Miladî takvimin kabulü hususunda ilk adım bu şekilde atılmış oluyordu.

Maliye Bakanlığı'nın Başbakanlığa gönderdiği 27 Aralık 1916 tarihli bir yazı¹⁷ ile konu tekrar gündeme getirilmiş ve yeniden hazırlanan kanun tasarısı ek olarak sunulmuştur. Maliye Bakanlığı'nın söz konusu yazısı Bakanlar Kurulu tarafından 1 Ocak 1917 tarihinde Millet Meclisi'ne gönderilmiş, tasarı Meclisin 4 Ocak 1917 tarihli toplantısında okunmuş ise de üzerinde herhangi bir görüşme yapılmamıştır.¹⁸

Millet Meclisi'nin 29 Ocak 1917 tarihli toplantısında¹⁹ söz konusu tasarı üzerinde görüşmelere başlanmış; Hükûmetin, Maliye Kanunlar Encümeni'nin ve Mali İşler Düzenleme Encümeni'nin teklifleri üzerinde tartışmalarda bulunulmuştur. Üç saate varan tartışmalardan sonra Meclisçe kararlaştırılan maddeler ve ilgili yazılar Senato'ya (Meclis-i Âyân) gönderilmiştir.

Senato'nun 5 Şubat 1917 tarihli toplantısında, konu ile ilgilenmesi ve üzerinde incelemelerde bulunması için Meclisten gelen yazılar ve tekliflerin Gâzi Ahmet Muhtar Paşa²⁰'ya gönderilmesi kararlaştırılmış-

(14) Geniş bilgi için bk. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Takvim", c. 20, s. 353-354; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1956, c. III, s. 387-388; İsmail Hami Danişmend, *Ezablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1975, c.I., s.XVIII-XXII; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara 1997, c. I., s. XVI-XVII.

(15) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı âli Evrak Odası, İdare no. 125/12*.

(16) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı âli Evrak Odası, İdare no. 125/12*.

(17) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı âli Evrak Odası, İdare no. 125/12*.

(18) *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, sene 1332-1333, s. 236.

(19) *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, sene 1332-1333, s. 399-406.

(20) Gâzi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1918), Büyük Türk kumandanı, devlet adamı ve heyet âlimi, geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, "Muhtar Paşa. Gâzi Ahmed Muhtar", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, c. 8, s. 516-532.

tır.²¹ Gâzi Ahmet Muhtar Paşa konu hakkında kendisinden istenilen bilgileri hazırlamış ve 12 Şubat 1917 tarihli Senato toplantısında takvim konusunda aşağıda sunmayı yararlı gördüğümüz şu açıklamalarda bulunmuştur:²²

“Gâzi Ahmet Muhtar Paşa-Encümen adına arz edeceğim. Önce tarih kelimesi üzerinde birkaç söz söyleyeceğim. Bir senet veya bir andlaşma veya bir mektuba veya üstüne iki rakam ile bir kelime yazarız. Bu bir tarihtir; fakat bunun esas çıkarılırsa cetveller doldurur. Bu esasa da takvim denir. Bizim bugünkü konumuz da takvim üzerinedir. Tarih başka takvim başkadır. İslâmlar arasında takvimi ilk olarak Hz. Ömer ortaya koymuştur. Bu da Kamerî (ayın hareketlerine göre) takvimdir. İslâmiyet her tarafa yayıldııkça bu takvim de dağıldı ve her tarafta kabul olundu. Şu kadar ki, bu bir iktisadî tarih olmadığından yani bunun 33 senesi diğer takvimin 32 senesine eşit gösterildiğinden İslâm hükûmetleri birtakım iktisadî güçlüklerle karşılaştılar. Herkes, yer yer ve taraf taraf kimi Şemsî (Güneşin hareketlerini esas alan takvim), kimi Şemsî ve Kamerî den tertiplenmiş birer iktisadî sene meydana getirdiler ve bununla iktisadî işlerini görür oldular. Biz, yani Osmanlı Devleti de 33 Kamerî seneye 32 sene dedik. İki, üç yüz sene de böyle devam ettirdik. Şemsî sene deyiminin nereden geldiği bilinmemektedir. Mart’ın ilk günü hangi Arabî senesinin içine düşerse o senenin tarihini alır. Ta o sene çıkıncaya kadar böyle devam eder. Sonra 33 sene içinde bir sene olur ki onun içine Mart’ın biri düşmez. Orada Şemsî senenin de 32 senesi biter, yeniden bir 32 sene sırası dâba başlar. Son kaldırılan seneye biz “sıvışık” (artık yıl) derdik ki en son H.1255 senesinde olmuştur. H.1256 senesi Mubarem ayının 9. Cuma günü yeni 32 sene devresinin ilk günü oluyordu.

H.1288 senesi kaldırılacak iken nasılsa aslı kaldırıldığından H.1256’dan beri yeni bir Şemsî sene sırası meydana gelmiştir. Bunun da sebebi o zaman konsolit kuponlarına sıra ile rakamların konulmuş olmasıdır. Sonra H.1332 senesi de kaldırılacak iken kaldırılmadı. Bu

şekilde Kamerî sene ile Rumî sene dediğimiz sene arasında şimdi iki buçuk senelik bir fark olmuştur. Bu takvim normal bir Şemsî takvim değildir. Fakat öyle görünüyor. Seksen seneye yakındır böyle devam ettiği için Şemsî takvim sanılıyor. Hakikatte bu böyle değildir. Bu bir Mâlî takvim de değildir. Vaktiyle bunun üzerinde düşündüm ve gördüm. Çünkü Avrupa ile ilişkilerimizde Avrupalılar bizim hakkımızda medeniyeti kabul etmez diye bir tavır takınıyorlar. Bazısı bunu yüzümüze söylüyor, bazısı arkamızdan söylüyor. Buna da sebep, beynelmilel bir duruma gelmiş olan önemli hususları ihmal etmemizdir. Bunun için yüksek meclisinizde vaktiyle ortak saatin kabul edilmesini teklif ettim. Paralarımız herkesin istediği fiyatlarla dönmessin, basıldığı fiyatlarla dönmessinin sebeplerini ve doğruluğunu söyledim. Bir üçüncüsü de bu idi. Takvim adı ile ortada bir şey geziyor; halbuki, bu bizim işlerimizi bozuyor, karıştırıyor, bunun bir çaresine bakalım demiş ve bu meseleyi bundan beş sene önce şu kürsüde uzun uzadıya anlatmıştım. O vakit çıkmadı; fakat bu dediklerimin hepsi birer birer oldu. Ortak saat kabul olundu. Liranın değerinin yüz kuruş olması hususu kabul olundu. Bir üçüncüsü olan bu da elde tamamlanmıştır. İnşallah bunda da başarıya ulaşılır. Bunları görmekle bahçıyırım. Bir dördüncüsü de var ki o da şu çatma yazımızdır. Muntazam bir usul ile dört ay içinde okur-yazar yetiştirmek mümkün iken hâlâ oraya gidemedik”

Gâzi Ahmet Muhtar Paşa’nın yaptığı açıklamadan sonra Millet Meclisi’nin belirlediği maddeler üzerinde görüşmelerde bulunmuş ve yapılan ufak bir değişiklikle Senato tarafından alınan karar 13 Şubat 1917 tarihli tezkere ile Millet Meclisi’ne gönderilmiştir. Senato’nun aldığı karar üzerinde görüşmelerde bulunulduktan sonra da 15 Şubat 1917 tarihinde Millet Meclisi’nce alınan karar Maliye Encümeni’ne gönderilmiştir. İki gün sonra Tekrar Millet Meclisi’ne gelen tasarı 17 Şubat 1917 tarihli toplantıda²³

(21) Meclis-i Ayân Zabıtları, sene, 1332-1333, s. 249.

(22) Meclis-i Ayân Zabıtları, sene, 1332-1333, s.301.

(23) Meclis-i Ayân Zabıtları, sene 1332-1333, s. 350.

yapılan uzun tartışmalardan sonra tasarı yeni şekli ile Senato'ya gönderilmiş ve Senato 19 Şubat 1917 tarihli toplantısında Batı takviminin kabulü hakkında Millet Meclisi'nin sunduğu kanun tasarısının son şeklini olduğu gibi kabul etmiş ve hazırlamış olduğu kararnameyi²⁴ bir tezkere ile²⁵ Başbakanlığa göndermiştir. Başbakanlıkta hükümet yetkililerinin yaptıkları gerekli incelemelerden sonra tasarı padişahın onayına sunulmuştur.

21 Şubat 1917 (28 Rebî'ü'l-âhir 1335) Çarşamba günü Padişah Mehmet Reşat tarafından onaylanan batı takviminin kabulü hakkındaki kanun tasarısı aşağıda aynen verilmiştir:²⁶

"Birinci Madde: Hicrî-Kamerî tarihin bundan önce olduğu gibi kullanılması şartı ile Osmanlı Devleti resmî işlemlerinde takvim başlangıcı müstesna olmak üzere Batı takvimini kabul etmiştir. Buna göre 1332 senesi Şubat'ının 16. günü 1333 senesi Mart'ının 1. günü kabul edilecektir.

İkinci Madde: Bu senenin 13 gün kısaltmasından dolayı sorumlu kişilerin sorumlu oldukları işlerden bir şey indirilmeyecektir.

Üçüncü Madde: İşbu kanun hükümleri, bundan evvel işlenmekte olan ve müddet verilmiş olan bütün işlemlere etkili değildir.

Dördüncü madde: Bütçe yılı, geçen Mart ayından Şubat sonuna kadar olan müddeti kapsayacaktır.

Beşinci Madde: İşbu kanunun yürütülmesine Mebuslar Heyeti görevlendirilmiştir.

Ayân Meclisi ve Mebuslar Meclisi'nce kabul olunan işbu kanun tasarısının kanunlaşmasını ve devlet kanunlarına eklenmesini iradeyledim.

28 Rebî'ü'l-âhir 1335
8 Şubat 1332
Mehmet Reşat"

Osmanlı Devleti'nin kabul etmiş olduğu bu takvim sistemi ile uluslararası takvim

sistemine yine tamamen uymak mümkün olamamıştır. Ancak, Batı (Miladî) takvimini kullanmayı kabul etme hususunda çıkarılan ilk kanun bu olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra yapılan değişikliklerden biri de takvim konusundadır. Yukarıda söz konusu olan kanun üzerinde yapılan değişiklik ile uluslararası takvim tamamen kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bugün Türkiye'de kullanılan Devletin resmî takvimi kanunu maddeleri aşağıda verilmiştir:²⁷

"Kanun numarası: 698

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmî devlet takviminde tarih başlangıcı olarak beynelmilel takvim başlangıcı kabul edilmiştir.

Madde 2- 1341 Senesi Kânûn-ı evvel'inin 31. gününü takip eden gün, 1926 senesi Kânûn-ı sâni'sinin (Ocak) 1. günüdür.

Madde 3- Hicrî-Kamerî takvim öteden beri olduğu üzere özel durumlarda kullanılır. Hicrî-Kamerî ayların başlangıcını rasathâne resmen tespit eder.

Madde 4- İşbu kanun yayımlandığı tarihten geçerlidir.

Madde 5- İşbu kanunun yürütülmesinden Bakanlar Kurulu sorumludur."

26 Aralık 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği 698 sayılı kanun ile 1 Ocak 1926'dan itibaren Türk ulusları arasında yeni bir takvim sistemi daha kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, özel işlerde, özellikle dinî konularda Hicrî-Kamerî takvimin de kullanılmaya devam edilmesi kabul olunmuştur.²⁸

(24) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dosya Tasnifi*, Karton no. 65 / 4.

(25) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dosya Tasnifi*, Karton no. 65 / 4.

(26) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dosya Tasnifi*, Karton no. 65 / 4.

(27) *Düstur, 3ncü tertip*, 7, 1926-1341, s. 318.

(28) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tefik Temelkuran, "Türklerin Kullandığı Takvimler ve Batı (Miladî) Takvimin Kabulü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, Mayıs 2000, Sayı 40, s. 45-53.

Kaynaklar

Ahmet Cevdet (Paşa), *Takvim ül-Edvar*, İkinci Basılış, İstanbul 1300.

Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-sinîn*, İstanbul 1331.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi.

Arat, Reşit Rahmeti, *Türklerde Tarih Zabtı*, İstanbul 1937.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı âlî Evrak Odası, İdare no. 125 / 12*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dosya Tasnifi*, Karton no. 65 / 4.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971.

Düstur, 3ncü tertip, 7, 1926-1341.

Ergin, Osman Nuri, "Miladî, Hicri ve Mali Tarihler Hakkında Mütalaat", *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. I, s. 439, İstanbul 1922.

Gökmen, Fatin, "Türklerde Heyet ve Takvim", *İkinci Türk Tarih Kurultayı*, İstanbul 1937.

İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, c. 12 / 2.

Kurtoğlu, Fevzi, *Tarih Yılları*, İstanbul 1936.

Meclis-i Âyân Zabıtları, sene 1332-1333.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, sene 1332-1333.

Nur, Rıza, "Türk Takvimi", *Türk Târîhi*, c. XII, s. 239-256, İstanbul 1926.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1956.

Salih Zeki, "Tarih ve Takvim Meselesi", *Resimli Kitap*, s. 5, İstanbul, Ocak 1909 (1325).

Temelkuran, Tevfik, "Türklerin Kullandıkları Takvimler ve Batı (Miladî) Takvimin Kabulü", *-Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Mayıs 2000, sayı 40.

Turan, Osman, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.

Turan, Osman, *Tarihi Kronolojinin Esasları*, Ankara 1954.

Umur, Süha, "Miladi-Hicri ve Mali Takvimler Üzerine", *Topkapı Sarayı Yıllığı*, s.4, İstanbul 1990.

Unat, Faik Reşit, *Hicri Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Genişletilmiş Dördüncü Basım, Ankara 1974.

Yücel, Dağlı - Cumhure, Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.